

MACIEJ RAJEWSKI

*Edward Horace Man – kolonialny etnograf
wyspiarzy nikobarskich*

Edward Horace Man – Colonial Ethnographer of the Nicobar Islanders

Zdaniem Talala Asada, europejska potęga zawsze stanowiła część rzeczywistości, którą starali się zrozumieć antropolodzy.¹ W okresie istnienia imperiów kolonialnych działania i wpływy europejskich metropolii często wywoływały poważne zmiany społeczno-kulturowe w licznych społecznościach pierwotnych podlegających ich władzy. Wielu ówczesnych etnografów i antropologów było świadkami tych zmian, o czym świadczy szereg opublikowanych w tamtym okresie prac etnograficznych i antropologicznych. Jedną z takich prac, w której można znaleźć informacje na temat skutków oddziaływania systemu kolonialnego na społeczeństwa pierwotne, jest monografia nikobarska kolonialnego urzędnika Edwarda Horacego Mana, pełniącego w latach 1869–1901 funkcje administracyjne i sędziowskie na sąsiadujących ze sobą archipelagach Andamanów i Nikobarów, wchodzących w skład imperium brytyjskiego.²

---

¹ Por. T. Asad, *Afterword. From the History of Colonial Anthropology to the Anthropology of Western Hegemony*, [w:] G. W. Stocking [red.], *Colonial Situations. Essays on the Contextualization of Ethnographic Knowledge*, History of Anthropology, vol. 7, Madison 1991, s. 315.

² Por. E. H. Man, *The Nicobar Islands and Their People*, Guildford (b. d. w.). D. Tomas określił w bibliografii swojego artykułu datę wydania nikobarskiej monografii Mana na rok 1932

Postać Mana, który za swoje osiągnięcia etnograficzne został uhonorowany członkostwem wielu towarzystw naukowych, tym bardziej zasługuje na uwagę, że był on samoukiem tak w dziedzinie etnografii i antropologii, jak i językoznawstwa. Pierwsza etnograficzna monografia³ poświęcona plemionom zamieszkującym archipelag Andamanów, wydana w okresie dominowania ewolucjonistycznej antropologii (lata 1860–1900), przyniosła Manowi uznanie przedstawicieli wielu nauk. Inaczej jednak było w przypadku drugiej, nikobarskiej monografii (1932) tego etnografa. Choć niedoceniona w przeszłości, dzisiaj okazuje się interesującym źródłem wiedzy dotyczącej kultury i życia społecznego mieszkańców Nikobarów w ostatnich dekadach XIX i początkowych dekadach XX wieku, kiedy to również miały miejsce próby stymulowania rozwoju gospodarczego na obszarze archipelagu przez władze kolonialne. Podejmowane próby nie były czymś odosobnionym, w tym okresie bowiem wiele społeczeństw żyjących w ramach imperiów kolonialnych zostało włączonych – w wyniku inicjatyw gospodarczych metropolii – w kształtujący się światowy system gospodarczy.⁴

Administrowanie oraz prowadzenie przez Mana badań etnograficznych na archipelagach Andamanów i Nikobarów przypadło na okres kształtowania się warsztatu metodologicznego antropologii oraz stopniowego uznawania tej gałęzi nauki przez środowisko akademickie oraz administrację kolonialną Wielkiej Brytanii. Na tym tle zostaną scharakteryzowane: sylwetka badacza, jego osiągnięcia naukowe oraz przedmiot, metoda, cele i kolonialny kontekst prowadzonych przez niego badań etnograficznych na Nikobarach. Ponadto, na podstawie analizy treści monografii nikobarskiej podjęta zostanie próba określenia zakresu opisanych przez Mana zmian społeczno-kulturowych, jakie zaszły na archipelagu poddanym wpływowi brytyjskiego systemu kolonialnego.

ROZWÓJ WARSZTATU METODOLOGICZNEGO ANTROPOLOGII W LATACH 1860–1940

Wraz z włączaniem w skład imperium brytyjskiego nowych obszarów kolonialnych, w metropolii rosło zainteresowanie obyczajami podległych jej społeczeństw. Znalazło to odzwierciedlenie w powstawaniu w XIX wieku wielu to-

---

(David Tomas, *Tools of the Trade: The Production of Ethnographic Observations on the Andaman Islands, 1858–1922*, [w:] G. W. Stocking, *Colonial Situations...*, s. 107).

³ Por. E. H. Man, *On the Aboriginal Inhabitants of the Andaman Islands*, „Journal of the Anthropological Institute” 1882, nr 12, s. 69–116 (part 1), 117–175 (part 2), 327–434 (part 3); wydanie książkowe E. H. Man, *On the Aboriginal Inhabitants of the Andaman Islands*, London 1885 i 1932. Omówienie oraz analizę tej monografii znaleźć można w artykułach D. Tomasa (*op. cit.*) oraz M. Rajewskiego, *Edward Horace Man – zapomniany badacz wyspiarzy andamańskich*, [w:] M. Haponiuk, M. Rajewski, *Wokół antropologii kulturowej*, Lublin 1999, s. 267–294.

⁴ Por. P. Ziótek, *Idea imperium*, Warszawa 1997, s. 133.

warzystw naukowych, które miały za zadanie prowadzenie bądź badań etnologicznych, bądź działalności humanitarnej w koloniach. Celem powstałego w 1871 roku (Królewskiego) Instytutu Antropologicznego Wielkiej Brytanii i Irlandii (Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland) miała być wyłącznie działalność naukowa⁵, opierająca się przede wszystkim na analizie danych etnograficznych dotyczących kultury i życia społecznego poszczególnych ludów pierwotnych. Dla założycieli instytutu, którymi byli między innymi tacy znani antropologowie ewolucjoniści, jak Edward Burnett Tylor, John Lubbock czy Augustus Pitt-Rivers, wysokie wymagania stawiane badaniom przyrodniczym stanowiły wzór do prowadzenia badań antropologicznych. Potwierdzeniem zajmowania przez antropologię pozycji naukowej równej pozycji zajmowanej przez nauki przyrodnicze miało być opracowanie przez czołowych antropologów ewolucjonistów standardowej metody pozyskiwania danych etnograficznych w terenie. Wkrótce opracowany został pierwszy z całej serii kwestionariusz zatytułowany *Notes and Queries on Anthropology* (1874), według wskazań którego można było prowadzić w terenie etnograficzne badania i notatki. Z powodu niewielkiej liczebności kształtującego się dopiero środowiska antropologicznego, badania takie prowadzić mieli w terenie amatorzy – misjonarze, urzędnicy kolonialni, kupcy lub podróżnicy. Zebrane przez nich dane miały być następnie przesyłane do antropologów w Wielkiej Brytanii, służąc im jako podstawa do prowadzenia dalszych badań porównawczych. Kwestionariusz oparty był na Tylorowskiej koncepcji zatomizowanej kultury⁶, ujętej nie jako wewnętrznie powiązana całość, lecz jako zbiór elementów, których rozwój można było rozpatrywać niezależnie od siebie. Tego rodzaju ujęcie sprzyjało tworzeniu – dzięki analizom porównawczym z materiałami uzyskanymi z badań innych kultur – różnego rodzaju schematów ewolucji poszczególnych elementów czy dziedzin kultury.⁷

Skoncentrowanie się antropologów ewolucjonistów na działalności naukowej nie oznaczało, że praktyczne cele antropologii nie były brane przez nich pod uwagę. Wskazywał na nie sam Tylor, wypowiadając się na temat roli antropologii: „Znajomość biegu życia ludzkiego od oddalonej przeszłości do teraźniejszości nie tylko pomaga nam w przewidywaniu przyszłości, lecz może nam prze-

---

5 Por. G. W. Stocking, *Victorian Anthropology*, New York–London 1987, s. 240–262; P. Cocks, *The Rhetoric of Science and the Critique of Imperialism in British Social Anthropology, c. 1870–1940*, „History and Anthropology” 1995, vol. 9, nr 1, s. 94 i n.

6 Zob. E. Burnett Tylor, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, London 1871, vol. 1, 2.

7 Por. J. Urry, *Notes and Queries on Anthropology and the Development of Fields Methods in British Anthropology, 1870–1920 (Hocart Prize Essay 1972)*, „Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland for 1972”, Royal Anthropological Institute 1973, s. 45–47; M. Rajewski, *op. cit.*, s. 270–274, 277–293.

wodniczyć w naszym obowiązku pozostawienia świata lepszym, aniżeli go zastaliśmy”.⁸ Takie praktyczne nastawienie z pewnością ułatwiało nawiązanie i utrzymywanie współpracy ze środowiskiem urzędników kolonialnych, mogących stanowić nieocenione źródło danych etnograficznych. To właśnie w okresie dominowania ewolucjonistycznego podejścia badawczego w antropologii brytyjskiej odnosi sukces w środowisku naukowym Wielkiej Brytanii monografia andamańska Mana – pierwsza obszerna praca etnograficzna oparta na kwestionariuszu z 1874 roku.

Wraz z upływem czasu antropolodzy odchodzili od modelu współpracy badawczej z nieprofesjonalistami. W latach 1920–1940 wymagano już, aby zawodowy antropolog osobiście prowadził etnograficzne badania terenowe. Wydaje się, że jedną z przyczyn braku szerszego zainteresowania wydaną w 1932 roku monografią nikobarską Mana była dominująca w okresie międzywojennym pozycja nowej, funkcjonalnej antropologii, która między innymi opierała się na ulepszonej przez Bronisława Malinowskiego Riversowskiej koncepcji intensywnych badań terenowych, wymagającej od badacza uczestniczenia w życiu badanego społeczeństwa oraz kładącej nacisk na teoretyczną rolę terenu. Jedyne długotrwałe, systematycznie przeprowadzone obserwacje umożliwiały antropolodzy zrozumienie kontekstu kulturowego. Antropolodzy słusznie zaczęli uważać, że nieuwzględniające tego kontekstu ewolucjonistyczne podejście oddzielnego traktowania poszczególnych dziedzin kultury utrudniało właściwą interpretację znaczenia i charakteru poszczególnych faktów. Pojawiła się więc nowa forma monografii, w której opis etnograficzny danego społeczeństwa pierwotnego stanowił jedynie punkt wyjścia dalszych analiz powiązań występujących pomiędzy faktami kulturowymi oraz funkcjonowania całości kulturowych w wymiarze synchronicznym.⁹ Takie ujęcie kultury danej społeczności pierwotnej budziło wtedy o wiele większe zainteresowanie środowiska antropologicznego aniżeli sam jej opis, a właśnie tę ostatnią formę posiada monografia nikobarska Mana.

BRYTYJSKA OBECNOŚĆ NA NIKOBARACH

Archipelag Nikobarów leży w Zatoce Bengalskiej na Oceanie Indyjskim. Całkowita powierzchnia wysp wchodzących w jego skład wynosi 1841 kilometrów kwadratowych. Razem z archipelagiem Andamanów już od czasów kolonialnych stanowi on odrębną jednostkę administracyjną, podległą rządowi Indii.

⁸ E. B. Tylor, *Antropologia. Wstęp do badania człowieka i cywilizacji*, przekł. A. Bąkowska, Warszawa 1911, s. 444 (pierwsze wydanie London 1881); Cocks, *op. cit.*, s. 95.

⁹ Por. Z. Mach, *Metoda intensywnych badań terenowych w historii antropologii społecznej*, [w:] M. Flis, A. K. Paluch [red.], *Antropologia społeczna Bronisława Malinowskiego*, Warszawa 1985, s. 37–49; H. Kuklick, *The Savage Within. The Social History of British Anthropology, 1885–1945*, Cambridge 1991, s. 187–191; Cocks, *op. cit.*, s. 97–105, 114.

Według monografii Mana, archipelag Nikobarów tworzyło dwanaście zamieszkałych oraz siedem niezamieszkałych wysp różnej wielkości. Do największych wysp należą: najgęściej zaludniony w czasach Mana Car Nicobar, Chowra, Teressa i Bompoka, tworzące północną grupę wysp, Camorta, Trinkat, Noncowry i Katchal, znajdujące się w centrum archipelagu, oraz Mały Nikobar (Little Nicobar) i najsłabiej zaludniona, lecz największa wyspa archipelagu – Wielki Nikobar (Great Nicobar) – leżące na jego południu.

Pierwsze wzmianki o Nikobarach pojawiły się na inskrypcjach indyjskich około 1050 roku n.e. W latach 1756–1848 terytorium tym zarządzała Dania. Za zgodą jej rządu obszar ten, już wcześniej infiltrowany przez Kompanię Wschodnioindyjską, zaanektowany został przez Wielką Brytanię w 1869 roku. Oficjalnym powodem aneksji była walka z piractwem nękającym ten rejon Oceanu Indyjskiego. W okresie kolonialnym obszar obu archipelagów podlegał na początku Inspektorowi, później zaś Głównemu Komisarzowi Andamanów i Nikobarów (Chief Commissioner of Andamans and Nicobars), mianowanemu przez wicekróla Indii.¹⁰

EDWARD HORACE MAN – SYLWETKA BADACZA

Edward Horace Man (1846–1929) był synem pierwszego brytyjskiego zarządcy archipelagów Andamanów i Nikobarów, generała Henry'ego Mana. W trakcie swojego urzędowania w latach 1869–1901 E. H. Man pełnił szereg funkcji, ukoronowaniem których było stanowisko zastępcy Inspektora Wysp Andamańskich i Nikobarskich (Deputy Superintendent of the Andaman and Nicobar Islands), które zajmował w latach 1891–1901. Według sir Davida Praina, przyjaciela Mana i autora przedmowy do jego monografii nikobarskiej, w pewnych okresach uprawnienia i obowiązki Mana wykraczały poza zajmowaną przez niego pozycję: między innymi czasami pełnił on obowiązki Głównego Komisarza Andamanów i Nikobarów. Oprócz funkcji administracyjnych, Man pełnił też funkcje sądowe (District Magistrate, a od 1894 – Additional Sessions Judge).¹¹

Według Praina, w czasie urzędowania na obu archipelagach Man dzielił ze swoimi współpracownikami obowiązek rotacyjnych podróży służbowych na Nikobary. Mimo że klimat na tym archipelagu był niezdrowy dla Europejczyków, urzędowanie na nim trwało zwykle od około sześciu tygodni do nawet trzech miesięcy. Pierwszą taką podróż Man odbył w 1871 roku. W czasie swojego pierwsze-

¹⁰ Por. Ph. W. Goetz [red.], *The New Encyclopedia Britannica*, Chicago 1991, vol. 8, s. 691; E. H. Man, *The Nicobar Islands...*, s. 25, 27, 32 oraz mapa archipelagu z 1887 roku.

¹¹ Por. D. Prain, *Memoir*, [w:] E. H. Man, *op. cit.*, s. 7 i n. Sylwetkę i naukowe osiągnięcia Mana przedstawił również w krótkim nekrologu R. C. Temple, *Obituary Edward Horace Man*, „Man” 1930, vol. 30, nr 1, s. 11 i n.

go pobytu na Nikobarach rozpoczął on badanie języka wyspiarzy oraz kolekcjonowanie nikobarskich przedmiotów kultury materialnej. Już w 1872 roku ukazała się w „Journal of the Asiatic Society of Bengal” lista słów nikobarskich zebrana przez niego podczas pierwszej wizyty na tym archipelagu. Następne wyjazdy na Nikobary w latach 1872–1875 umożliwiły Manowi przeprowadzenie dalszych studiów nad dialektami nikobarskimi i kulturą wyspiarzy.¹²

W latach 1876–1879 Man poświęcił się badaniom języka i kultury wyspiarzy andamańskich, posługując się przesłanym mu kwestionariuszem *Notes and Queries* z 1874 roku. Dopiero w 1879 roku, podczas kolejnej służbowej podróży na Nikobary, mógł on ponownie podjąć badania języka i kultury wyspiarzy, również w tym przypadku posługując się wyżej wspomnianym kwestionariuszem. Lata 1882–1883 przyniosły mu sławę i uznanie za jego monografię poświęconą wyspiarzom anadamańskim.¹³ Jeszcze przed jej zaprezentowaniem w (Królewskim) Instytucie Antropologicznym w Londynie w 1882 roku został wybrany za osiągnięcia naukowe na członka tegoż instytutu, a ponadto był już członkiem Królewskiego Towarzystwa Azjatyckiego (Royal Asiatic Society) oraz Królewskiego Towarzystwa Geograficznego (Royal Geographical Society). W roku 1884 Man ponownie wyjechał na Nikobary, gdzie rozpoczął również badania plemienia Shom Pen, żyjącego na Wielkim Nikobarze. Pierwszą relację na temat tego plemienia opublikował w „Journal of the Anthropological Institute” w 1886 roku. Za swoje osiągnięcia w badaniach nad tym plemieniem został wybrany na członka korespondenta Berlińskiego Towarzystwa Antropologicznego.¹⁴

Według Praina, nie wiadomo, ile razy w następnych latach Man odbył podróże służbowe na Nikobary. Był tam w 1888 roku, podczas likwidacji zarówno osady karnej, ustanowionej przez Brytyjczyków jeszcze w 1869 roku, jak i pozostałości po zakładanej w 1884 roku kolonii wolnych osadników pochodzących spoza archipelagu. Mimo że już do tego roku Man zebrał obszerny materiał etnograficzny na temat wyspiarzy nikobarskich, uznał jednak później, że jest on niewystarczający do napisania monografii i że należy przeprowadzić jeszcze dodatkowe badania na archipelagu. Niestety obowiązki służbowe uniemożliwiły mu kontynuowanie badań etnograficznych na Nikobarach. Opublikował jedynie serię artykułów w „Indian Antiquary” w latach 90. XIX wieku. Ponadto w 1889 roku opublikował w Londynie obszerny słownik angielsko-nikobarski i nikobarsko-angielski. Według Praina, artykuły Mana na temat Nikobarów, w których

¹² Por. D. Prain, *op. cit.*, s. 8.

¹³ Por. Rajewski, *op. cit.*, s. 277–280. Badania Mana nad dialektami wyspiarzy andamańskich zaowocowały opracowaniem przez niego *Słownika języka Południowego Andamanu (Dictionary of the South Andaman Language)*, opublikowanego w „Indian Antiquary” w latach 1919–1921. (Por. A. R. Radcliffe-Brown, *The Andaman Islanders*, Glencoe, Illinois 1948, s. 495; R. C. Temple, *op. cit.*, s. 12.)

¹⁴ Por. D. Prain, *op. cit.*, s. 13–18; E. H. Man, *The Nicobar Islands...*, s. 173.

zawarł jedynie część zebranego materiału, były tak interesujące, iż u etnologów wzbudziły żal, że urzędowe obowiązki powstrzymały go przed prowadzeniem dalszych badań. Ostatnią sposobnością przeprowadzenia dodatkowych badań na archipelagu było powierzenie Manowi przez kolonialny rząd Indii zorganizowania spisu ludności na Nikobarach w 1901 roku (Nicobar Census 1901). Po jego zakończeniu Man, już jako emerytowany urzędnik kolonialny, wrócił do Anglii. Ze strony tytułowej monografii nikobarskiej można się dowiedzieć, że przed śmiercią przygotowywał do publikacji swoje notatki dotyczące społeczności zamieszkujących ten archipelag. Zdaniem Praina, Man z przerwami spędził na Nikobarach około sześciu i pół roku.¹⁵

MONOGRAFIA NIKOBARSKA E. H. MANA

Monografia nikobarska Mana powstała dzięki pracy redakcyjnej siostry badacza na podstawie notatek, które etnograf ten przygotowywał do publikacji przed śmiercią, oraz jego artykułów, opublikowanych w „Journal of the Royal Anthropological Institute” i w „Indian Antiquary” jeszcze w drugiej połowie XIX wieku.¹⁶ Man nie prowadził żadnych badań terenowych po wyjeździe z Wysp Nikobarskich w 1901 roku. Uaktualniał jednak swoją wiedzę o archipelagu i jego mieszkańcach, o czym świadczy wiele fragmentów monografii (na przykład odwołujących się do Census Report z 1921 roku). Lektura monografii pozwala stwierdzić, że jej przeważająca część, zawierająca szczegółowe opisy etnograficzne obyczajów, rytuałów, wierzeń, wytwórczości czy kultury materialnej wyspiarzy, oparta została na materiale zebranym przez Mana w okresie jego urzędowania na archipelagu.

Książka *The Nicobar Islands and Their People* składa się z krótkiego wstępu (*Introductory Note*) autorstwa L. H. Yatesa (s. V–VI), wspomnień o E. H. Manie (*E. H. Man: A Memoir*, s. 1–24), napisanych przez jego przyjaciela sir Davida Praina, oraz siedemnastu rozdziałów przedstawiających przede wszystkim etnograficzny opis kultury i życia społecznego wyspiarzy nikobarskich. Ostatni, osiemnasty rozdział książki poświęcony został społeczności pierwotnych mieszkańców archipelagu – plemieniu Shom Pen. Pierwszy rozdział (*The Nicobar Islands*, s. 25–31) zawiera zarys historii oraz ogólną charakterystykę archipelagu i rządów brytyjskich w tym regionie. W rozdziale drugim (*Some Island Characteristics*, s. 32–35) przedstawiona została krótka charakterystyka społeczności zamieszkujących archipelag. Szczegółowe opisy wyglądu fizycznego oraz osobowości wyspiarzy nikobarskich, podobieństw występujących między obyczajami wyspiarzy a obyczajami mieszkańców Malajów i Birmy, roli naczelnika

¹⁵ Por. D. Prain, *op. cit.*, s. 8, 19–22.

¹⁶ Por. E. H. Man, *The Nicobar Islands...*, strona tytułowa; L. H. Yates, *Introductory Note*, [w:] E. H. Man, *op. cit.*, s. V.

wsi i *menluany* (nikobarskiego znachora), stosunków własnościowych, zaobserwowanych zwyczajów i obyczajów (w tym obyczaju adopcji dzieci) oraz niepisanych reguł zachowań i konwencji (między innymi sposobów ubierania się Nikobarczyków oraz wyrażania przez nich uczuć i stanów emocjonalnych) przedstawiają trzy następne rozdziały (*Personalities and Properties*, s. 36–46, *Social Laws, Habits and Customs*, s. 47–53, *Unwritten Rules and Conventions*, s. 54–61). Ostatni z tych trzech rozdziałów zawiera ponadto listę stosowanych przez wyspiarzy terminów pokrewieństwa. Rozdziały od szóstego do jedenastego poświęcone są opisowi konstrukcji i wnętrza domów oraz wyglądowni mallowniczych – zdaniem Mana – wiosek Nikobarczyków, a także ich sztuce i rzemiosłom (m.in. garncarstwu, wyrabianiu łuków, łodzi, odzieży), zawodom sportowym i rozrywkom (takim jak wyścigi łodzi, śpiewy i tańce). Man przedstawia również stosowane przez wyspiarzy sposoby: podziału upływu czasu (roku, dnia i nocy), pomiaru przebytej odległości i określania kierunków geograficznych. Charakteryzuje system liczbowy stosowany przez Nikobarczyków, uprawę i wykorzystanie palmy kokosowej, handel orzechami kokosowymi oraz rodzaje napojów i pożywienia konsumowane na archipelagu (rozdziały *Hut, Hearth, and Home*, s. 62–66, *Arts and Crafts*, s. 67–80, *Sports and Pastimes*, s. 81–85, *Methods of Reckoning*, s. 86–107, *The Coconut Palm and the Trade in Nuts*, s. 108–112, *Food and Drink*, s. 113–117). Obyczajom związanym z narodzinami i wychowaniem dzieci oraz z uroczystościami małżeńskimi poświęcone są rozdziały dwunasty i trzynasty (*Birth Customs and Infancy*, s. 118–122, *Marriage Customs*, s. 123–128). Rozdziały czternasty, piętnasty i szesnasty omawiają obyczaje i rytuały nikobarskie związane ze śmiercią i pogrzebem, a także nikobarskie wierzenia i demonologię (*Death and Burial Customs*, s. 129–142, *Memorial-Feasts and Festivals*, s. 143–157, *Religious Beliefs and Demonology*, s. 158–166). Różne imiona i wyrażenia nikobarskie omawiane są w rozdziale siedemnastym (*Nicobar names and Expressions*, s. 167–172). Ostatni osiemnasty rozdział poświęcony jest krótkiemu etnograficznemu opisowi kultury ludu Shom Pen (*The Shom Pen: A Little-Known Island Tribe*, s. 173–184). W części tej zawarte są uwagi Mana o pierwszych jego kontaktach z tym ludem, zamieszkującym wnętrze Wielkiego Nikobaru. Oprócz indeksu książka zawiera trzy mapy: pierwsza przedstawia głębokość Morza Andamańskiego wokół archipelagu Nikobarów, druga obejmuje obszar obu archipelagów – Andamanów i Nikobarów oraz Sumatry, trzecia zaś mapa przedstawia archipelag Nikobarów z punktu widzenia występujących tam różnych dialektów oraz rozmieszczenia wsi wyspiarzy. Oprócz rysunków – będących przedrukiem z artykułu Mana z 1881 roku¹⁷ – przedstawiają-

¹⁷ Por. E. H. Man, *On the Andamanese and Nicobarese Objects Presented to Maj.-Gen. Pitt-Rivers, F.R.S. by E. H. Man, Esq., F.R.G.S., M.R.A.S., M.A.I.*, „Journal of the Anthropological Institute” 1881, vol. 11, s. 268–309.

cych przedmioty nikobarskiej kultury materialnej, książka zawiera również wiele fotografii wykonanych przez tego etnografa. O tym, że monografia została opracowana po śmierci Mana, świadczy nie tylko uwaga na stronie tytułowej, lecz również często występujące w tekście początkowe frazy, takie jak na przykład: *Według poglądu Mr. Mana...*, [...] *Mr. Man zanotował...* itd.¹⁸

PRZEDMIOT, METODA I CEL BADAŃ NIKOBARSKICH E. H. MANA

Przedmiotem badań etnograficznych Mana były dwie społeczności zamieszkujące archipelag Nikobarów: wyspiarze nikobarscy zamieszkujący prawie wszystkie ważniejsze wyspy archipelagu oraz plemię Shom Pen, zamieszkujące interior Wielkiego Nikobaru. Autor monografii pisze, że z populacji liczącej około 10 000 ludzi, dwie trzecie ludności żyło na wyspie Car Nicobar, leżącej na północy archipelagu, pozostała zaś część populacji zamieszkiwała inne wyspy, z których największą górzystą – Wielki Nikobar – jedynie około 300 mieszkańców. Man stwierdza, powołując się na *Census of India Report* z 1921 roku, że archipelag – z wyjątkiem niewielkiego plemienia Shom Pen – zamieszkiwała populacja rasy mongoloidalnej, która według pewnych cech i różnic pod względem języka i obyczajów dzieliła się na sześć grup zamieszkujących różne wyspy. Chociaż, zdaniem Mana, wspólnoty zamieszkujące wybrzeża wysp archipelagu wykazywały się dużym podobieństwem pod względem fizycznym, jednak dobry obserwator mógł zauważyć różnice występujące między mieszkańcami północnego, centralnego i południowego Nikobaru.¹⁹

Metoda badań etnograficznych przyjęta przez Mana polegała na wykorzystywaniu pobytów służbowych lub prywatnych (krótkie urlopy) do nawiązywania kontaktów oraz prowadzenia obserwacji i wywiadów z mieszkańcami archipelagu.²⁰ Doświadczenia wyniesione z prowadzenia etnograficznych badań na Andamanach z pewnością ułatwiły Manowi prowadzenie analogicznych badań na drugim archipelagu. W obydwu przypadkach podstawę prowadzenia badań i notatek stanowił kwestionariusz *Notes and Queries* z 1874 roku. Dużym ułatwieniem w jego badaniach była znajomość języka wyspiarzy. Mimo że Man dużo czasu poświęcał badaniu ich języka, nie uważał jednak tego przedsięwzięcia za cel sam w sobie. Poznanie języka wyspiarzy było w jego opinii jedynie kluczem do pogłębienia badań etnograficznych. Man wyraził kiedyś nadzieję, że

¹⁸ Por. E. H. Man, *The Nicobar Islands...*, s. 32 i 34 oraz inne tego rodzaju fragmenty na stronach 26 i n., 35, 37 i n., 41, 43–45, 47, 51, 55 i n., 67, 83, 111 i n., 120 i n., 128, 151, 159 i n., 165, 167, 169, 171–173, 177, 183.

¹⁹ Por. *ibid.*, s. 25 i n., 32.

²⁰ Por. D. Prain, *op. cit.*, s. 13 i n., 18.

znajomość różnych form języka tubylców uczyni bardziej wiarygodnymi i lepiej zrozumiałymi przedstawione przez niego opisy obyczajów i wierzeń.²¹

Zaletami badań prowadzonych przez Mana było oparcie się tego badacza na wskazaniach kwestionariusza oraz wykorzystanie znajomości języka wyspiarzy. A jednak mimo tych zalet jego przedsięwzięcia badawcze nigdy nie przybrały postaci długotrwałych badań terenowych opartych na uczestniczeniu w życiu codziennym Nikobarczyków czy członków plemienia Shom Pen. Z tego też powodu należy je zaliczyć do badań przeglądowych (*surveyowych*). W czasie pierwszego pobytu na Nikobarach w 1871 roku Man zorientował się, że miał do czynienia ze społecznością wyspiarzy przewyższającą pod względem złożoności kulturowej i poziomu rozwoju plemiona zamieszkujące dżungle Andamanów. W odróżnieniu od Andamańczyków, Nikobarczycy posiadali własne prawa, obok których rządzący Brytyjczycy nie mogli przejść obojętnie, ponadto znali uprawę roślin (palmy kokosowej, owoców i warzyw), hodowlę zwierząt (drobiu, świń) oraz prowadzili wymianę handlową zarówno w ramach archipelagu, jak i z sąsiednimi krajami. Wyspiarze nikobarscy stanowili więc dla Mana trudniejszy przedmiot badań od łowców–zbieraczy andamańskich. Man zaczął badać ich język oraz kolekcjonować przedmioty kultury materialnej, a także opracował plan²², według którego zamierzał zbadać ich obyczaje i wierzenia, podzielał on bowiem ówczesne przekonania o ważnej roli wierzeń w życiu ludów pierwotnych. Jego cechy charakteru z pewnością ułatwiały mu prowadzenie badań terenowych. Według Praina, Man cieszył się dużym poważaniem wśród wyspiarzy nikobarskich. W kontaktach z nimi był szczery i bezpośredni, ponadto wyspiarze doceniali okazywane przez niego zrozumienie dla ich widzenia świata oraz podziwiali jego osiągnięcia w uprawianych przez nich grach sportowych, w których Man brał udział.²³

Analizując badania prowadzone przez Mana, nie należy tracić z oczu ich kolonialnego kontekstu. Nawet opisane w monografii wyprawy tego badacza na Wielki Nikobar wyraźnie wskazują, że nie zawsze ich głównym celem miało być prowadzenie badań. Co najmniej jedną z pierwszych wypraw do Shom Pen Man odbył razem z ówczesnym Głównym Komisarzem obu archipelagów płk. T. Cadellem, który już przedtem starał się nawiązać stosunki z tym plemieniem w czasie swojej wizyty z etnografem F. de Roëpstorffem na Wielkim Nikobarze w 1881 roku. Ponadto, Manowi udało się co najmniej trzykrotnie za zgodą członków plemienia wywieźć na kilka dni jego przedstawicieli do osady rządo-

---

²¹ Por. *ibid.*, s. 12 i n, 15 i n.

²² Man w tym czasie nie posiadał jeszcze kwestionariusza z 1874 roku. Kiedy otrzymał go z Anglii około 1876 roku, uznał, że jest on lepiej opracowany, aniżeli jego własny plan badań i zdecydował się prowadzić swoje badania etnograficzne społeczności zamieszkujących oba archipelagi według jego wskazań (por. D. Prain, *op. cit.*, s. 13).

²³ Por. *ibid.*, s. 10 i n.

wej na wyspie Nancowry, skąd, obdarowani przez Anglików, byli przewożeni z powrotem na Wielki Nikobar. Celem tych działań z pewnością było lepsze poznanie tubylców oraz nawiązanie stałych relacji z Shom Pen. Relacje te umożliwiły Manowi przeprowadzenie szczegółowych badań etnograficznych, które zaowocowały zebraniem obszernych informacji na temat tego ludu.²⁴ W monografii wyraźnie stwierdzono, że od czasu przebywania Mana na tej wyspie jeszcze nikomu nie udało się zebrać aż tylu informacji o tym plemieniu, unikającym kontaktów z obcymi, obawiającym się białych ludzi i stale prowadzącym wojny plemienne z mieszkańcami wybrzeża. Fakt ten wyjaśnia, dlaczego informacje uzyskane przez tego badacza mogły być wartościowe również przez wiele lat po jego powrocie do Anglii. Jednak nie zawsze z nich korzystano, czego dowodem jest *Census Report* z 1921 roku, w którym zawarto jedynie niewielką wzmiankę o plemieniu Shom Pen. Sam Man uważał to za niedociągnięcie.²⁵

Już monografia anadamańska wskazuje na obszerną wiedzę Mana w dziedzinie etnografii i antropologii, zarówno ogólnej, jak i dotyczącej archipelagu.²⁶ W monografii nikobarskiej wyraźnie stwierdzono, że Man znał relacje misjonarzy przebywających na archipelagu w latach 1711–1846, prace uczestników jednej z ekspedycji zorganizowanej w 1858 roku czy też autorstwa takich badaczy, jak W. L. Distant i F. de Roëpstorff (zamordowany w 1883 roku w trakcie prowadzenia badań etnograficznych na Nikobarach). Man sumiennie studiował te (i inne) źródła, cytował je lub porównywał ze swoimi obserwacjami i notatkami.²⁷

Fotografia stanowiła jedną z wielu pasji Mana. W trakcie swojego pobytu na obu archipelagach – Andamanach i Nikobarach – wykonał on bardzo dużą liczbę zdjęć, z których jedynie niewielka część została opublikowana, między innymi w obu jego monografiach. W monografii nikobarskiej występują fotografie przedstawiające krajobrazy archipelagu, osady i chaty wyspiarzy, różne przedmioty kultury materialnej, zarówno służące do codziennego użytku, jak i stosowane w obrzędach magicznych i religijnych. Ponadto Man sfotografował samych Nikobarczyków obojga płci, należących do różnych grup wiekowych. Na wielu fotografiach tubylcy pozują do zdjęcia na tle swoich chat, są jednak i takie ujęcia, na których przedstawieni są oni w trakcie wykonywania różnych czynności. Kulturze Shom Pen poświęcone są w monografii jedynie dwie fotografie. Zdaniem Tomasa, Man w trakcie prowadzenia badań na Andamanach posłużył się fotografią jako uzupełnieniem kwestionariusza.²⁸ Również wiele zdjęć zawar-

²⁴ Por. E. H. Man, *On Andamanese and Nicobarese Objects...*, s. 277 (przypis 2); id., *The Nicobar Islands...*, s. 173–184.

²⁵ Por. id., *The Nicobar Islands...*, s. 32, 173–181.

²⁶ Por. M. Rajewski, *op. cit.*, s. 281.

²⁷ Por. D. Prain, *op. cit.*, s. 18; E. H. Man, *op. cit.*, s. 27, 45, 70–74, 76, 174, 183.

²⁸ Por. D. Tomas, *op. cit.*, s. 91 i n.

tych w monografii nikobarskiej z pewnością było inspirowanych przez wskazania i pytania zawarte w kwestionariuszu. Świadczyć o tym mogą odpowiadające fotografiom szczegółowe opisy występujące w analizowanej publikacji. Przypadek Mana ukazuje, jak fotografia została przejęta przez etnografię i antropologię, stając się jedną z wielu technik badawczych. Jego zdjęcia zyskały wysokie oceny nawet wśród profesjonalnych fotografów w Wielkiej Brytanii.²⁹

Konsekwentne wykorzystanie wskazań kwestionariusza zaowocowało szczegółowym zbadaniem różnych aspektów kultury mieszkańców zamieszkujących Nikobary, w tym również w poszerzeniu wiedzy na temat plemienia Shom Pen. Zebrane dane, uporządkowane pod względem tematycznym, odbiegały od przypadkowej, swobodnej, niekompletnej lub anegdotycznej formy narracji, jaką można było często napotkać we wcześniejszych relacjach podróżniczo-badawczych. Można powiedzieć, że Man przedstawił prawie kompletny, Tylorowski opis kultury wyspiarzy nikobarskich, ponownie wykraczając – jak w przypadku monografii andamańskiej – poza wybiórcze relacje nastawionych praktycznie urzędników kolonialnych. Ponieważ kwestionariusz był opracowany z myślą o uzyskaniu danych dla dalszych badań porównawczych, prowadzonych przez zawodowych antropologów, Man starał się jedynie wiernie zrelacjonować zebrane dane, powstrzymując się od szerszych spekulacji.

Wprawdzie Tylorowska koncepcja kultury, leżąca u podłoża wskazań kwestionariusza, umożliwiała badaczom zebranie różnorodnego materiału etnograficznego, jednak negatywną jej stroną było narzucenie zatowizowanej postaci prezentowanemu materiałowi etnograficznemu. W monografii Mana zarówno kultura Nikobarczyków, jak i kultura plemienia Shom Pen nie są potraktowane jako całości *sui generis*. Opisywanych przez autora faktów czy dziedzin kultury właściwie nic nie łączy. Takie ujęcie kultury społeczeństw pierwotnych ułatwiało natomiast antropologom w Anglii, stosującym badania porównawcze, opracowanie różnego rodzaju schematów rozwoju ewolucyjnego poszczególnych elementów czy dziedzin kulturowych.

KOLONIALNY KONTEKST W MONOGRAFII NIKOBARSKIEJ

Dla antropologa zajmującego się problematyką zmian społeczno-kulturowych interesujące mogą się okazać fragmenty monografii dotyczące kolonialnych praktyk władzy angielskiej oraz jej interesów. W monografii wymienione są ówczesnie funkcjonujące na archipelagu instytucje kolonialne. Można w niej znaleźć poglądy popierające utrzymywanie władzy kolonialnej na obszarze Nikobarów. Man ponadto opisał te zachowania wyspiarzy, które – jego zdaniem – wykształciły się pod wpływem sytuacji kolonialnej. O dominującej pozycji wła-

---

²⁹ Por. D. Prain, *op. cit.*, s. 24.

dzy brytyjskiej na archipelagu świadczą już same badania Mana – oferowała mu ona gwarancję bezpieczeństwa, dostęp do społeczności plemiennych oraz dawała pewną ochronę instytucjom plemiennym, które opisywał. To właśnie w ramach działań władzy kolonialnej funkcjonowały, częściowo zmieniały się lub mogły być poddawane manipulacjom lokalne tradycje wyspiarzy nikobarskich i plemienia Shom Pen.

Ramy działania władz kolonialnych zakreślała zasada rządów pośrednich, według której stabilność kolonialnego porządku miała opierać się na tradycyjnie rządzonych społecznościach lokalnych. Urzędnicy kolonialni mieli szanować miejscowe obyczaje oraz być obrońcami tradycyjnej władzy, uważano bowiem wówczas, że podległe ludy tylko wtedy będą dobrymi poddanymi imperium, jeżeli jednocześnie będą dobrymi poddanymi swoich tradycyjnie zorganizowanych państweczek. Władza kolonialna starała się stopniowo wprowadzać zmiany, godząc reformy z lokalnymi obyczajami. Likwidowała ona jednak praktyki uważane za odrażające przez Europejczyków.³⁰

W pierwszym rozdziale monografii pojawiają się fragmenty podkreślające zalety pośredniego charakteru brytyjskich rządów na Nikobarach. Cytowany jest w nim jeden z autorów, gloryfikujący władzę kolonialną na archipelagu. Napisał on, że „[j]arzmo brytyjskiego panowania”³¹, formalnie nałożone na Nikobary w 1869 roku, okazało się najłżejszym z dotąd istniejących. Zlikwidowano piractwo, które było obcym zjawiskiem dla pokojowo i przyjaźnie usposobionych Nikobarczyków. Zdaniem autora wypowiedzi, kiedy życie biegło normalnym trybem, mieszkańcy archipelagu prawie nie uświadamiali sobie, że byli rządzeni przez Brytyjczyków. Przykładem łagodności tych rządów miała być polityka podatkowa. Nikobary od dawna brały czynny udział w handlu z Birmą, Malajami i Cejlonem: pod władzą brytyjską „podatki i zakazy ciążą bardziej handlarzom i przybyszom z zewnątrz aniżeli samym tubylcom, którzy mają taką możliwość prowadzenia życia według własnych reguł, jaką się rzadko spotyka w przypadku tubylców w innych krajach [...] [Nikobarczycy – M. R.] wspaniale przystosowali się do tych warunków życia [...]”³² Sam Man pisze zaś dalej, że „[i]ch [Nikobarczyków – M. R.] Raj jest ściśle chroniony przez rząd brytyjsko-indyjski; prawo tubylcze do sprzedaży ich produktów na wolnym rynku jest tutaj przestrzegane, podobnie jak wszędzie w Indiach; jeśli handel jest prowadzony zgodnie z oczekiwaniami tubylców, pojawiające się napięcia są niewielkie. Oddanie którejkolwiek wyspy we władanie jakiegokolwiek kompanii handlowej byłoby wielce niewskazane, ponieważ wszelakiego rodzaju monopole zdeorganizowałyby delikatnie zrównoważony, ale efektywny system handlu

³⁰ Por. Kuklick, *op. cit.*, s. 194–196.

³¹ Nieokreślone bliżej źródło z 1922 roku autorstwa H. S. Montgomeriego cytowane w E. H. Man, *op. cit.*, s. 28.

³² H. S. Montgomerie cytowany przez Mana, Por. E. H. Man, *op. cit.* (przekł. M. Rajewski).

wewnętrzny. Nadawanie ziemi byłoby niesprawiedliwym działaniem w stosunku do tubylców, którzy traktują wszelką własność jako dziedziczną i indywidualną. Na dwóch wyspach nadania takie byłyby niemożliwe, na innych wszelkie działania tego rodzaju byłyby wielką niesprawiedliwością”.³³

Man twierdzi, że nikt, kto poznał wyspiarzy nikobarskich, nie kwestionuje tego, że są oni w stanie osiągnąć wyższy poziom cywilizacyjnego rozwoju, aniżeli ten, który do tej pory osiągnęli, i przetrwać na nim.³⁴ Twierdząc jednak, że ich proces rozwoju cywilizacyjnego powinien być stopniowy oraz że powinien być inicjowany tak dalece, jak to jest możliwe przede wszystkim z ich strony, a także wyrażając pogląd, że zbyt szybki kontakt z innymi standardami mógłby łatwo okazać się niszczący dla Nikobarczyków³⁵, Man przedstawia tradycyjny pogląd na temat przebiegu procesu rozwoju ewolucyjnego, podzielany już od drugiej połowy XIX wieku zarówno przez antropologów ewolucjonistów, jak i urzędników kolonialnych, zbieżny z ideą rządów pośrednich. Według tego poglądu, proces ewolucji społeczno-kulturowej charakteryzuje się unilinearным kierunkiem na drodze postępu, którą różne ludy pokonują w różnym czasie. Nie należało jednak zaburzać tego postępowego rozwoju pochopnymi działaniami władzy kolonialnej, ponieważ mogły one negatywnie wpłynąć na rozwój tych społeczności, doprowadzając nawet do ich wyginięcia.

Według Mana, likwidacja piractwa, kontrola handlu alkoholem i ochrona wyspiarzy przed ograbieniem przez bezwzględnych ludzi uczyniła handel na Nikobarach dostępnym i bezpiecznym dla wszystkich. Siedemdziesiąt lat brytyjskiej opieki i władzy przyczyniło się, jego zdaniem, do wzrostu obrotów handlowych na archipelagu. Obecność takich europejskich instytucji, jak misja, szkoły oraz wpływy rządowej placówki na najludniejszej wyspie – Car Nicobar – doprowadzić miała do spadku liczebności czynów kryminalnych oraz do podniesienia poziomu życia. Przemiany te ujawniły się na wszystkich zamieszkałych wyspach archipelagu. Mały i Wielki Nikobar z powodu ich oddalenia, trudnego dostępu oraz rozproszenia zamieszkującej je niewielkiej populacji wyspiarzy, charakteryzowały się o wiele słabszym i wolniejszym rozwojem w porównaniu do reszty archipelagu. Z opinii Mana, że zarówno z powodu klimatu, jak i likwidacji brytyjskiej osady karnej Nikobary były rzadko wizytowane przez

---

³³ *Ibid.*, s. 41 (przekł. M. Rajewski). U podłoża negatywnego nastawienia władz kolonialnych do nabywania przez cudzoziemców ziemi na Nikobarach leżała chęć ochrony stanu równowagi społeczno-gospodarczej na archipelagu. Jednakże, jak wynika z relacji Mana, rezultatem tego nastawienia był niewielki wzrost powierzchni uprawnej palmy kokosowej, źródła głównego produktu handlowego i eksportowego mieszkańców Nikobarów – orzecha kokosowego. (Por. E. H. Man, *op. cit.*, s. 28). Politykę gospodarczą władz kolonialnych na Nikobarach należałoby – w świetle zaprezentowanych przez Mana danych – zaliczyć do czynników sprzyjających tradycyjnemu stylowi życia wyspiarzy.

³⁴ Por. *ibid.*, s. 29.

³⁵ Por. *ibidem*.

urzędników europejskich, można wywnioskować, że życie archipelagu toczyło się spokojnym trybem.³⁶

Powoływanie się przez autora monografii na dwa spisy ludności (Census Reports), jeden z 1901, drugi z 1921 roku, czy też orientowanie się przez niego w sprawach rodzajów własności, wskazuje wyraźnie na przeprowadzanie na Nikobarach przez władze kolonialne spisów podatkowych, analogicznych do przeprowadzanych na terenie Indii.³⁷

Man zawarł w monografii również swoje poglądy dotyczące przyczyn ekonomicznego i kulturowego zacofania Nikobarczyków. Jego zdaniem, „[d]zięki obfitości natury i ich wspólnotowo-feudalnemu [sic! – M. R.] systemowi społecznemu, nikt, bez względu na to, jak niewiele pracuje, nie cierpi rzeczywiście niedostatku i prawdopodobnie ten właśnie brak jakiegokolwiek walki o byt rozwinął [w nich – M. R.] niechęć do podjęcia szczególnego wysiłku, aby osiągnąć wyższy poziom cywilizacji”.³⁸ Innym czynnikiem hamującym możliwości ich rozwoju był, jego zdaniem, szczególnie konserwatywny i przesadny szacunek Nikobarczyków do tradycyjnych obyczajów i lokalnych praktyk, które powstały w dalekiej przeszłości i były sumiennie przez nich przestrzegane. Wyspiarze wierzyli, że nieprzestrzeganie tradycyjnych rytuałów, obyczajów, ceremonii i praktyk było surowo karane w życiu pozagrobowym. Z treści monografii wynika, że i w dziedzinie konsumpcji również ujawniły się pewne ograniczenia. Man pisze, że w okresie rządów kolonialnych wiele rzadkich lub wcześniej nieznanymi produktami weszło do powszechnego użytku. Pojawiła się również wśród wyspiarzy grupa ludzi względnie bogatych. Zauważa on jednak, że Nikobarczyki woleli wydawać swoje bogactwo głównie na ozdoby czy gramofony, niż na polepszenie warunków mieszkalnych czy lepsze wyposażenie chat. Tłumaczy on tę preferencję nieznaną przez wyspiarzy innego, lepszego stylu życia. Ponadto, chociaż wyspiarze prowadzili między sobą handel oraz wymianę towarów, podstawową, najczęściej występującą formą transakcji było wzajemne składanie sobie prezentów, na przykład sporządzonych z nadwyżek żywności. Oczekiwano, że osoba obdarowana odwdzięczy się po pewnym czasie prezentem porównywalnej wartości. Przytoczone fakty wyraźnie wskazują, że pomimo wzrostu obrotów handlowych, przemiany gospodarcze i społeczno-kulturowe nie były zaawansowane na archipelagu. Pośrednim dowodem tego stanu rzeczy może być również opisana przez Mana historia wprowadzania pieniądza na rynek nikobarski przez władze kolonialne. Autor monografii pisze, że mimo intensywnie rosnących obrotów handlowych oraz narzuconego przez Brytyjczyków

³⁶ Por. *ibid.*, s. 28 i n, 117.

³⁷ Por. *ibid.*, s. 25, 32, 163 i n.; Ch. Morrison, *Three Styles of Imperial Ethnography: British Officials as Anthropologists in India*, „Knowledge and Society: Studies in the Sociology of Culture Past and Present”, vol. 5, 1984, s. 141–148.

³⁸ E. H. Man, *op. cit.*, s. 29 (przekł. M. Rajewski).

prawa, według którego odmowa przyjęcia zapłaty za towar w rupiach podlegała karze, nadal rozpowszechniony był na archipelagu handel wymienny. Zjawisko to musiało być szeroko rozwinięte, skoro Brytyjczycy, decydując się opodatkować handlujących wyspiarzy, uznali za konieczne ustalenie wartości wymiennej rupii w orzechach kokosowych, tym samym nadając temu produktowi nie tylko określoną wartość, ale również oficjalny status środka płatniczego.³⁹

Komunikacja między wyspami odbywała się za pomocą łodzi (*canoe*), ze światem zewnętrznym zaś przez obce statki, kierowane przez Hindusów, Birmańczyków, Malajczyków i Chińczyków. Mieszkańcy wyspy Car Nicobar, w opinii Mana, reprezentowali na archipelagu najwyższy poziom rozwoju cywilizacyjnego. Istniały tam małe sklepy i placówki handlowe. Wyspiarze ponadto posiadali specjalne chaty dla handlujących z nimi kupców, wynajmowali do pracy na plantacjach palmy kokosowej innych Nikobarczyków, którzy następnie transportowali zebrane orzechy – główny towar eksportowy archipelagu – do składów. Poza orzechem kokosowym, którego eksport osiągał liczbę kilku milionów sztuk, a także wytwarzanych z niego produktów, Nikobarczycy eksportowali między innymi orzechy palmy areki, ślimaki morskie, pancerze żółwi, papugi i małpy, nabywali zaś takie „towary luksusowe”, jak ozdoby, korale, srebrną zastawę stołową, sztućce, wyroby szklane, zapalki, tytoń, kolorowe tkaniny, noże oraz garnki (służące do innych celów, aniżeli opisywane poniżej naczynia z wyspy Chowra). Nikobarczycy woleli również ryż – łatwiejszy w przygotowaniu do konsumpcji – od tradycyjnie spożywanej pasty otrzymywanej z gatunku lokalnej rośliny. Nabywali również konserwy mięsne oraz rum – ten ostatni produkt głównie od przemytników, ponieważ Brytyjczycy nałożyli na handel alkoholem silne ograniczenia.⁴⁰

Man zestawia wyspiarzy nikobarskich z mieszkańcami Andamanów. W porównaniu do izolowanych przez wieki łowców-zbieraczy andamańskich, wyspiarze nikobarscy od stuleci kontaktowali się oraz handlowali z innymi ludami. Fakt ten wyjaśnia częstą u nich znajomość obcych języków oraz dobrze rozwinięty system liczenia. Zdaniem Mana, na korzyść wyspiarzy nikobarskich przemawiał również fakt, że zdolni byli do osiągnięcia wyższego poziomu rozwoju cywilizacyjnego oraz do życia w nowych warunkach. Autor monografii podaje, że obcy handlarze zatrudniali młodych Nikobarczyków z Car Nicobar, aby płynęli z nimi na inne wyspy archipelagu. Wielu z nich podróżowało w ten sposób jako członkowie załóg do Indii i Birmy, gdzie nawet zostawali na dłuższy czas, aby pobierać tam nauki i prowadzić interesy.⁴¹

---

³⁹ Por. *ibid.*, s. 29–31, 34, 39, 159. Man wyraźnie pisze o roli orzecha kokosowego jako jednostki obliczeniowej, przyjętej w ramach tubylczej wymiany handlowej archipelagu ze światem zewnętrznym. Brytyjczycy, chcąc opodatkować ten handel, przyjęli ówczesną wartość rupii równą dwustu orzechom kokosowym (*ibid.*, s. 30 n.).

⁴⁰ Por. *ibid.*, s. 29, 33–35, 55, 117.

⁴¹ Por. *ibid.*, s. 30.

Mimo działań ochraniających ekonomiczne *status quo* na Nikobarach, władze kolonialne były zainteresowane podejmowaniem inicjatyw stymulujących rozwój gospodarczy archipelagu. Już po przyłączeniu Nikobarów do imperium brytyjskiego opracowany został rządowy dokument, w którym postulowano zbudowanie na obszarze archipelagu zakładów wytwarzających różne produkty z orzechów kokosowych oraz wprowadzenie na archipeląg upraw trzciny cukrowej, ryżu oraz tytoniu.⁴² Następną (nieudaną) inicjatywą miała być kolonizacja słabo zaludnionych, najbardziej gospodarczo zacofanych wysp – Wielkiego i Małego Nikobaru. Man był zwolennikiem skolonizowania tych wysp archipelagu przez Chińczyków znających się na uprawie roli. Jego zdaniem, w przypadku powodzenia takiego przedsięwzięcia, bogactwo uzyskane z nieuprawianej do tej pory żyznej ziemi, na której rosła bujna dżungla, zmniejszyłoby znaczenie zysków z głównej uprawy wysp – palmy kokosowej. W roku 1884 opowiedział się on wyraźnie za taką kolonizacją szczególnie słabo zaludnionego Wielkiego Nikobaru.⁴³ Jego zdaniem, Chińczycy byli jedynymi ludźmi, którzy mogli wytrzymać malaryczną gorączkę, atakującą większość Europejczyków, próbujących osiedlić się na obszarze archipelagu. Oprócz odegrania ważnej roli ekonomicznej, mogliby być również pomocni w ustabilizowaniu sytuacji w południowej części Nikobarów: „Chińczycy są wspańiałymi kolonistami, nie ma żadnych wątpliwości, że gdyby oferowano im wystarczającą zachętę, osiedliby się na tych słabo zaludnionych, lecz niewątpliwie żyznych ziemiach, i wkrótce zmieniliby ich charakter przez osuszenie terenów bagiennych, karczowanie dżungli i wprowadzenie upraw właściwych dla tej żyznej gleby. Wydaje się, że jest to jedyna droga przezwyciężenia wrogości plemienia Shom Pen i poddania go wpływowi cywilizacji”.⁴⁴

Autor monografii świadomy był wpływu władzy kolonialnej na zachowanie Nikobarczyków. Z pewną wyższością stwierdza: „[...] ponieważ jednak posiadają pewność, że nie mamy ani chęci, ani zamiaru naruszania ich praw, i zorientowali się, że nasza obecność, której początkowo się obawiali, jest dla nich korzystna i zwiększyła ich handel, dając im jednocześnie szansę uzyskania wielu produktów dla ich własnego użytku, konsumpcji i przyozdobienia ciała, przyjęli postawę połowicznej niezależności, która niekiedy wydaje się nawet zabawna”.⁴⁵ Pisze, nieco idealizując sytuację, że podlegający swojemu prawu mieszkańcy Nikobarów są niezwykle uczciwi, albowiem trudno powiedzieć, co mogliby ukraść w miejscu, gdzie zarówno pieniądze są rzadko używane, jak i dzierżawa i zainteresowanie pożyczką są nieznanymi. Zauważa jednak, że wpływ handlu z cudzoziemcami miał stronę negatywną, ponieważ pojawiła się pokusa oszukiwania, okradania czy za-

⁴² Por. *ibid.*, s. 27 i n.

⁴³ Por. *ibid.*, s. 111.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 184 (przekł. M. Rajewski).

⁴⁵ *Ibid.*, s. 37 (przekł. M. Rajewski).

dłużania w celu nabycia rzeczy, za które nie ma się czym zapłacić i których się nie potrzebuje. Man wyraźnie dostrzega zachodzące zmiany w zachowaniu mieszkańców, kiedy pisze, że „»Nieznienny Wschód« zmienia się gwałtownie pod wpływem warunków, które odwołują się do niższego »ja«, chciwości i żądzy zysku”.⁴⁶

W świetle powyższych rozważań, władza kolonialna na Nikobarach prezentowała się jako czynnik posiadający duże możliwości aktywnego oddziaływania na gospodarcze i społeczno-kulturowe życie mieszkańców Nikobarów. Wpływy europejskie rozprzestrzeniały się przez wiele instytucji, funkcjonujących na archipelagu: misję, szkoły, brytyjską osadę karną (później zlikwidowaną), placówkę rządową kierowaną przez rządowego agenta (Government Agent) na wyspie Car Nicobar oraz osadę rządową (Government Settlement) na wyspie Nancowry. Władza kolonialna swoimi posunięciami zdolna była narzucić ramy działania nie tylko mieszkańcom Nikobarów, lecz również obcym handlarzom oraz wyrzucić znaczący wpływ na funkcjonowanie społeczności zamieszkujących archipelag.⁴⁷ Wydaje się jednak, że w sumie niewielkie znaczenie gospodarcze archipelagu w porównaniu do innych posiadłości imperialnych Wielkiej Brytanii, słabe zaludnienie oraz niesprzyjające warunki zdrowotne, a także sama zasada rządów pośrednich ograniczały prowadzenie przez władze kolonialne aktywniejszej polityki, mogącej wywołać poważniejsze zmiany społeczno-kulturowe na analizowanym obszarze. Lektura monografii, przedstawiającej wiele tradycyjnych obyczajów, rytuałów, wierzeń i ceremonii nikobarskich wskazuje wyraźnie na fakt powstania jedynie niewielkich zmian w kulturze duchowej i obyczajowości Nikobarczyków. Man wyraźnie podkreśla konserwatywny charakter ich życia społecznego.

Istniały jednak zjawiska, które zmuszały Brytyjczyków do zdecydowanego wkroczenia w życie wyspiarzy nikobarskich. Przykładem takiej szczególnie energicznej ingerencji w tradycyjne praktyki Nikobarczyków było zwalczanie przez władze kolonialne odrażającego obyczaju „zabójstwa diabła” (devil-murders). Powodem popełniania przez nich tych rytualnych morderstw była chęć ochrony społeczności przed wpływami ludźmi uważanych za opętanych oraz znajdujących przyjemność w krzywdzeniu innych. W opinii wyspiarzy powodów do zabicia takich osób było wiele: opętanie przez złe duchy, czarownictwo skierowane przeciwko wspólnocie, mordercze inklinacje jednostki, groźby i próby zabójstwa, nieudane zabiegi lecznicze przeprowadzone przez znachora-egzorcystę (menluane), a nawet kradzież. Według *Census Report* z 1901 roku obrzędowe morderstwa popełniane na mężczyznach, kobietach, a nawet na dzieciach, uznanych po konsultacjach za ludzi niebezpiecznych dla wspólnoty, były poważnym problemem na wyspie Car Nicobar. Pojawiły się one również na

⁴⁶ *Ibid.*, s. 51 oraz s. 50 (przekł. M. Rajewski).

⁴⁷ Por. *ibid.*, s. 28 i n.

Chowrze, Teressie i wyspach centralnej części archipelagu. Według autora monografii, gdziekolwiek władze kolonialne dowiadywały się o tego rodzaju przypadkach, przeprowadzały śledztwo i nakładały kary na biorącą w nich udział ludność w celu zlikwidowania tej praktyki.

Autor monografii pisze, że dla Nikobarczyków obawiających się śmierci poza rodzinnymi stronami kara więzienia na Andamanach była przerażającą perspektywą. Ten rodzaj kary stosowano również w przypadku osób biorących udział w „zabójstwie diabła”. Man przedstawił opinię jednego z wodzów nikobarskich dotyczącą tych rytualnych zabójstw i kary zesłania. Wódz ten powiedział przedstawicielom rządu, że jeśli wszyscy źli ludzie byliby usuwani z wyspy i nigdy nie zezwolono by im na powrót, to on i jego współplemieńcy skończyliby z tymi morderstwami.⁴⁸

Innym przykładem siły tradycji na Nikobarach był przypadek jednej z wysp archipelagu. Wielką tajemnicę stanowiła dla Mana uprzywilejowana pozycja wyspy Chowry, jedynej wyspy, na której – w ukryciu przed ludźmi z zewnątrz – wyrabiano naczynia gliniane. Naczynia te wyrabiały kobiety, obowiązkiem mężczyzn było dostarczanie gliny. Zdaniem Mana, mieszkańcy z Chowry mieli być odkrywcami sztuki wyrobu naczyń glinianych. Umiejętność ta na wszystkich innych wyspach była zakazana (tabu). Nikobarczycy wierzyli, że gdyby ktoś chciał przygotować mięso świni w naczyniu innym, aniżeli pochodzącym z Chowry, złe duchy przyniosłyby takiemu człowiekowi nieszczęście. Stąd też od wyspy Car Nicobar na północy po wyspę Wielki Nikobar na południu wszyscy zmuszeni byli podróżować na Chowrę w celu zaopatrzenia się w wytwarzane tam naczynia gliniane. W zamian za nie mieszkańcy innych wysp ofiarowywali ludziom zamieszkującym Chowrę żywność i narzędzia, ponieważ wyspiarze ci, poświęcając się produkcji naczyń, nie mieli czasu ani na uprawę roślin, ani na wyrób narzędzi. Interesujący jest fakt, że na samej wyspie skończyły się zasoby gliny i mieszkańcy Chowry zaopatrywali się w nią na innej wyspie archipelagu, Teressie, zmuszając jednocześnie jej mieszkańców do zakupu naczyń u siebie oraz zakazując im ich wyrobu. Ludność Chowry posiadała jeszcze inny monopol – na wyrób wielkich łodzi służących do wyścigów, jednej z ulubionych rozrywek mieszkańców Nikobarów. Łodzie te następnie sprzedawali na Car Nikobar, którego mieszkańcy nie mieli drewna do ich wyrobu, sami zaś wytwórcy sprowadzali je z innych wysp. Pozycja Chowry pod tym względem była monopolistyczna: ktokolwiek chciał kupić drewno, musiał uczynić to za pośrednictwem mieszkańców tej wyspy, zarabiających zresztą na tym pośrednictwie.⁴⁹ Manowi udało się zostać dopuszczonym do tajemnic związanych z wyrobem

---

⁴⁸ Por. *ibid.*, s. 163–166.

⁴⁹ Por. *ibid.*, s. 32–34, 67–74.

naczyń glinianych na Chowrze. Mógł on więc obserwować, sfotografować, a następnie opisać cały proces ich wytwarzania.⁵⁰

Autor monografii nikobarskiej poszukiwał wyjaśnienia ważnej pozycji Chowry w ramach archipelagu. Wysunął kulturowo-historyczną hipotezę o przypuszczalnym skolonizowaniu tej wyspy jako pierwszej przez przybyłych z Azji przodków Nikobarczyków. Mieszkańcy wyspy mogli więc wyprowadzać swoje uprzywilejowanie z faktu bycia kolebką kultury mieszkańców archipelagu. Według Mana, fakt uprzywilejowania wyspy wzmacniać miały względy magiczne. Chowra była więc centrum handlu wewnętrznego archipelagu, podczas gdy Car Nicobar był centrum handlu ze światem zewnętrznym. Zdaniem Mana, relacje handlowe w ramach pierwszego rodzaju wymiany rozchodziły się we wszystkich kierunkach, ponieważ wyspiarskie społeczności archipelagu były wzajemnie od siebie zależne.⁵¹

Przypadek Chowry wskazuje wyraźnie na ograniczenia badawcze Mana. Wyjaśnienie kulturowo-historyczne może być prawdziwe, jednakże inne czynniki również mogły tłumaczyć uprzywilejowanie wyspy w ramach archipelagu. Obwarowany wierzeniami religijnymi i magicznymi handel z mieszkańcami Chowry wydaje się jedną z ważniejszych instytucji podtrzymujących poczucie kulturowej jedności i tożsamości mieszkańców archipelagu. Man jakby nie dostrzegał tej roli handlu wewnętrznego na Nikobarach. Można przypuszczać, że zarówno konieczność wykonywania obowiązków urzędnika kolonialnego, jak i znajomość jedynie Tylorowskiej koncepcji zatomizowanej kultury i jednej – surveyowej – metody prowadzenia badań terenowych uniemożliwiły Manowi dokonanie interesujących odkryć dotyczących integrującej roli wewnętrznego handlu na Nikobarach, szczególnie w odniesieniu do uprzywilejowanej pozycji opisanej wyżej wyspy.

Lektura monografii Mana nasuwa wniosek, że wpływ władzy kolonialnej na tradycyjną kulturę wyspiarzy był raczej niewielki. Świadczy o tym nie tylko utrzymywanie przez Brytyjczyków odstrasżających sądowych działań w celu przeciwdziałania „zabójstwom diabła” i cytowana przez Mana wypowiedź jednego z wodzów nikobarskich, niekwestionującego samego istnienia tego obyczaju, lecz przede wszystkim przypadek usankcjonowanej wierzeniami i magią wysokiej pozycji handlowej wyspy Chowry w ramach archipelagu, a także istnienie wielu przedstawionych w monografii tradycyjnych obyczajów, rytuałów, wierzeń i ceremonii nikobarskich, których trwanie mogło być ściśle powiązane ze zjawiskiem rytualnego handlu tej wyspy.

---

⁵⁰ Por. *ibid.*, s. 67 i n.

⁵¹ Por. *ibid.*, s. 33 i n.

PODSUMOWANIE

Głównym celem wieloletnich etnograficznych badań E. H. Mana na Nikobarach było zebranie danych na temat kultury i obyczajów mieszkańców tego archipelagu. Swoje surveyowe badania prowadził on przy okazji wykonywania obowiązków służbowych, opierając się na wskazaniach kwestionariusza badawczego, opracowanego przez antropologów brytyjskich w 1874 roku. Opisowe, zatomizowane ujęcie kultury wyspiarzy nikobarskich zawarte w monografii z pewnością należy do niedoskonałości tej pracy. Istnieją jednak powody, które decydują o tym, że zasługuje ona na zainteresowanie współczesnych antropologów. Tak więc przedstawia ona szczegółowo kulturę duchową i materialną oraz wiele obyczajów ludów zamieszkujących podległy władzy brytyjskiej archipelag w ostatnich dekadach XIX wieku i początkowych dekadach XX wieku. Ponadto, fragmenty monografii dotyczące zmian zachodzących na archipelagu w okresie kolonialnym mogą stanowić interesujący materiał do dalszych porównawczych badań zjawiska zmiany społeczno-kulturowej.

Lektura monografii ukazuje wiele tradycyjnych wierzeń, wartości, obyczajów i praktyk, którymi w swoim życiu kierowali się Nikobarczy. Autor monografii, z jednej strony, akcentuje zmiany, które w życiu codziennym przyniósł rozwój handlu prowadzonego pod ochroną władz kolonialnych, z drugiej zaś rysuje obraz konserwatywnego społeczeństwa, rządzonego przez tradycyjne obyczaje i praktyki. Można jednak powiedzieć, że polityka kolonialna mająca na celu utrzymanie równowagi społeczno-gospodarczej na archipelagu przyczyniała się również do utrwalania tradycyjnego stylu życia wyspiarzy. Analiza treści monografii rysuje następujący obraz ówczesnie zachodzących zmian społeczno-kulturowych na Nikobarach: rozwijający się handel zewnętrzny wywołał u wyspiarzy powstanie niewielkich różnic społecznych (pojawienie się, według Mana, grupy ludzi względnie bogatych), nowych potrzeb materialnych (nie zawsze racjonalnych), a także całej gamy zjawisk i zachowań pozytywnych (na przykład wyjazdy wyspiarzy w celach edukacyjnych poza archipelag, znajomość języków obcych) oraz negatywnych (na przykład przypadki kradzieży). W sferze usankcjonowanego przez wierzenia i tradycyjne obyczaje życia społecznego wyspiarzy zajęć miały jedynie niewielkie zmiany.

Wyraźnie natomiast odzwierciedliły się w prowadzeniu badań terenowych przez Mana oraz w treści monografii funkcjonowanie i rutyna systemu kolonialnego. Man prowadził swoje badania przy okazji wyjazdów służbowych na archipelag bądź w trakcie urlopów. Nie miał on więc nawet możliwości prowadzenia ciągłej obserwacji życia wyspiarzy. Przy czym, jak każdy brytyjski urzędnik kolonialny, był świadomy praktycznego znaczenia wiedzy o ludach podległych władzy kolonialnej.⁵² Doceniając jego odwagę, wrażliwość, spo-

⁵² Por. M. Rajewski, *op. cit.*, s. 269–272.

strzegawczość i sumienność badawczą, należy wyraźnie podkreślić, że nawet jego etnograficzne badania mało znanego plemienia Shom Pen nie były jedynie bezinteresownym, naukowym poznaniem tej społeczności. Wyprawy Mana na Wielki Nikobar miały charakter eksploracyjny – ponieważ prowadził on badania na właściwie nieznanym obszarze, odkrywczy – ponieważ odkrywał nowe, nieznanne europejskim badaczom zjawiska i fakty, oraz badawczy – ponieważ badał społeczność zamieszkującą wyspę, opierając się na metodologicznych osiągnięciach ówczesnej antropologii i etnografii. Istniała jednak jeszcze jedna cecha jego wypraw – ich urzędowy charakter. W tym kontekście cele naukowy i administracyjny stopniowo się rozchodziły. Tak więc, początkowo, kiedy chodziło o nawiązanie kontaktu z przedstawicielami tego plemienia, pokrywały się one ze sobą. W fazie rozpoznania sytuacji inny był cel badań etnograficznych – dokonanie opisu ich kultury i obyczajów, inny zaś działań administracyjnych – poszukiwanie płaszczyzn współpracy w ramach systemu kolonialnego. W końcu – o czym świadczy poparcie Mana dla rządowej inicjatywy wspierania osadnictwa chińskiego na Wielkim Nikobarze – godził się on na „cywilizowanie” plemienia Shom Pen. Innymi słowy, chodziło o poddanie tego plemienia porządkowi reprezentowanemu przez władzę kolonialną. Tak więc można powiedzieć, że działania autora monografii przenikała pewna sprzeczność: jego urzędowa działalność mogła negatywnie oddziaływać na tradycyjną kulturę społeczeństw pierwotnych, będącą z kolei właściwym przedmiotem podejmowanych przez niego badań etnograficznych.⁵³

Można przypuszczać, że popierana przez Mana inicjatywa dotycząca osadnictwa chińskiego na Wielkim i Małym Nikobarze miała na celu nie tylko ożywienie i rozwój gospodarczy regionu. Wydaje się, że Man, pisząc o odsunięciu w przyszłości w cień nikobarskiego handlu orzechem kokosowym przez uprawy Wielkiego Nikobaru, był zwolennikiem skierowania Nikobarów z ich lokalnym handlem zewnętrznym, prowadzonym na marginesie całości brytyjskiego systemu kolonialnego, w kierunku formującego się globalnego systemu handlowego.

Niezależnie od tego, jak autor monografii widział przyszłe zagospodarowanie słabo zamieszkanego południa archipelagu, gdyby spełnił się zakładany przez władzę kolonialną cel gospodarczy i handlowy, z pewnością doprowadziłoby to do poważnych zmian społeczno-kulturowych wykraczających poza obszar obu południowych wysp archipelagu. Współistnieć mogłyby wtedy na nim aż trzy systemy wymiany handlowej: wewnętrzny, którego centrum byłaby wyspa Chowra, zewnętrzny tradycyjny handel oparty na dominacji wyspy Car Nicobar oraz trzeci najprężniejszy, powiązany z rynkiem światowym, której centrum byłby Wielki Nikobar. Z monografii Mana wyraźnie widać, że nie udało

---

⁵³ Autor artykułu zmienił znaczenia terminów „eksploracyjny”, „odkrywczy” i „badawczy” podane w książce J. Kieniewicz *Od ekspansji do dominacji. Próba teorii kolonializmu*, Warszawa 1986, s. 55.

---

się – mimo wysiłków władz kolonialnych – włączyć archipelagu w szerszą sieć relacji gospodarczych.

SUMMARY

The paper presents the person and research accomplishments of a British colonial official and ethnographer Edward Horace Man (1846–1929). The article examines the ethnographic studies that Man conducted with some intervals in 1871–1901 on the Nicobar Islands. The author discusses his studies, treating them especially as a source of knowledge about the effect of the colonial system on the aboriginal people of the archipelago. The basis of the analysis concerning the range of this impact on the islanders' culture is the monograph by this colonial official "The Nicobar Islands and Their People" published in 1932.